

ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ В ПРОЦЕСІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Лук'янчиков Є.Д. д.ю.н., професор, НТУУ «КПІ»

Аналізуються форми взаємодії слідчого з особами, що володіють спеціальними знаннями в процесі розслідування кримінальних справ.

It is analyzed the forms of the interaction of the investigation officer with the persons who have the special knowledge during the criminal affairs investigation.

Взаємодію слідчих з особами, що володіють спеціальними знаннями можна розглядати як засновану на законі та інших нормативних актах спільну, узгоджену діяльність суб'єктів, які мають різну компетенцію та спеціалізацію, а також різний рівень знань у галузі кримінального права, процесу, криміналістики та інших спрямовану на досягнення загальної мети розкриття та розслідування злочинів, встановлення об'єктивної істини та забезпечення правильного застосування закону.

Поняття форм взаємодії нерідко змішується з поняттям її способів, або напрямів. Але, форми взаємодії не можна зводити тільки до окремих способів зв'язку слідчого та особи, що володіє спеціальними знаннями, зокрема. Поняття форми є ширшим за поняття способу.

Форма - це спосіб організації будь-чого, тип, устрій, спосіб здійснення будь-якої дії, суворо встановлений порядок у будь-якій справі. Форма взаємодії як спосіб організації включає в себе комплекс способів та прийомів сумісної узгодженої діяльності, систему зв'язків та правовідносин взаємодіючих суб'єктів.

Зрозуміло, що основним, незмінним та постійним суб'єктом взаємодії у процесуальних формах є слідчий. В процесі

розкриття та розслідування злочинів можлива взаємодія слідчого з працівниками оперативних та експертно-криміналістичних підрозділів, як з кожним окремо, так і в одній групі, яка здійснює спільну, узгоджену діяльність по встановленню обставин справи, доведенню винності обвинуваченого і забезпеченню поновлення порушеного права потерпілого.

Так, В.М. Тертишник, та С.В. Слинько виділяють форми взаємодії залежно від суб'єктів сумісної діяльності: а) слідчого з оперативним працівником – провадження оперативним працівником розшукових та слідчих дій за дорученням слідчого, сумісне провадження слідчих та інших процесуальних дій; б) слідчого та експерта-криміналіста сумісне проведення слідчих та інших процесуальних дій, взаємодія при призначенні та провадженні експертизи. Не заперечуючи можливість взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів та експертно-криміналістичної служби, вважаємо за необхідне зробити деякі уточнення щодо напрямів взаємодії. Одним з них автори називають „провадження оперативним працівником розшукових та слідчих дій за дорученням слідчого”. Якщо провадження оперативним працівником розшукових дій за дорученням

слідчого не викликає заперечень, то цього не можна сказати щодо слідчих дій. Відповідно до ч.2 ст.118 КПК України слідчий зобов'язаний особисто провадити всі слідчі дії у межах міста або району, хоч і поділеного на слідчі ділянки. В інших слідчих районах слідчий має право проводити слідчі дії самостійно або доручити це відповідному слідчому або органу дізнання (ч.1 ст.118 КПК). Крім того, на нашу думку, доручення оперативному працівнику на провадження слідчої дії слідчий може дати якщо вони працюють у складі слідчо-оперативної групи, створеної для розслідування конкретної кримінальної справи.

Інші автори не пов'язують форми взаємодії з конкретними суб'єктами, а вдаються до їх визначення виходячи із змісту, сутності сумісної діяльності. До них вони відносять: а) надання та виконання доручень і вказівок слідчого; б) надання допомоги при провадженні слідчих дій; в) здійснення оперативним працівником оперативно-розшукових заходів по справі, яка знаходиться у його провадженні, для встановлення особи, що вчинила злочин; г) узгоджене планування слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; д) сумісний аналіз і оцінка результатів діяльності слідчого і оперативного працівника (інших суб'єктів); є) взаємний обмін інформацією.

В даній статті аналізуються форми взаємодії слідчого з експертом-криміналістом. Обумовлюється це необхідністю з'ясування можливостей ефективного використання спеціальних знань працівників експертно-криміналістичних підрозділів

МВС України в розкритті і розслідуванні злочинів. Тобто організація взаємодії слідчого з експертом-криміналістом спрямована на отримання від останнього допомоги у вигляді використання спеціальних знань, якими він володіє для вирішення конкретних завдань розслідування. Саме в цьому аспекті ми будемо розглядати взаємодію слідчого та експерта-криміналіста.

До вирішення питання про форми взаємодії з метою використання спеціальних знань під час проведення розслідування злочинів зверталися і інші науковці. Проте до цього часу одностайності не досягнуто. Дискусійним залишається питання про форми взаємодії у використанні спеціальних знань в процесі розслідування. Так, деякі науковці вважають, що непроцесуальні форми взаємодії у використанні спеціальних знань та участі спеціалістів у розслідуванні недопустимі. Мотивується це тим, що вся діяльність слідчого по розслідуванню злочинів підпорядковується кримінально-процесуальному кодексу і, таким чином, вона процесуальна. Інші криміналісти вважають за можливе, що спеціальні знання можуть використовуватись і у непроцесуальних формах. До них вони відносять використання спеціальних знань у тих формах, які прямо не вказані у законі, але не суперечать його приписам. Окремі науковці взагалі не поділяють форми взаємодії у використанні спеціальних знань на процесуальні та непроцесуальні, а викладають їх в єдиному переліку. До таких форм В.Г. Лукашевич відносить: залучення

спеціалістів до участі у слідчих діях та призначення і провадження судових експертиз. Є.Г. Коваленко доповнює цей перелік призначенням і проведенням ревізій. В.Д. Арсенєв пропонує дві форми, перша – взаємодія в процесі провадження експертизи та друга – залучення спеціаліста (експерта) до участі у провадженні слідчих дій. Г.Г. Зуйков наводить чотири форм взаємодії: 1) призначення експертиз; 2) призначення ревізій; 3) консультації спеціалістів без безпосереднього залучення до провадження слідчих дій; та 4) участь спеціаліста у провадженні слідчих дій. В.І. Шиканов пропонує вісім форм, які практично збігаються з запропонованими Г.Г. Зуйковим але більш розширені за суб'єктом їх застосування і крім цього він вводить в науковий обіг поняття діапазону, сфер та процесуальних рівнів застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві. На доцільність виділення рівнів застосування спеціальних знань звертають увагу і інші науковці. Вони пропонують виділяти два таких рівня. Перший, пов'язує з застосуванням спеціальних знань самим слідчим і вважають його більш високим порівняно з застосуванням таких знань через фахівця. На жаль, автори не наводять обґрунтування і не пояснюють у чому полягає або чим обумовлюється такий розподіл. Якщо такі рівні визначати за обсягом і якістю володіння спеціальними знаннями, навичками та вміннями їх застосування, то першість має бути надана експерту-криміналісту. Для нього це є повсякденною професійною роботою, функціональним обов'язком. В науковій

літературі неодноразово зазначалося, що навіть у тих випадках, коли слідчий володіє спеціальними знаннями і міг би застосувати їх під час провадження слідчої дії, краще і кваліфіковано це може зробити працівник криміналістичних підрозділів, якого доцільно залучати до спільної роботи. Залучення спеціаліста-криміналіста не лише позитивно відбивається на результатах розслідування (оскільки він на високому професійному рівні використовує відповідні методики і методи наукового дослідження матеріальних об'єктів), але, головне, дозволяє розвантажити слідчого, дає йому можливість зосередити зусилля на вирішенні тактичних і методичних питань розслідування.

Взагалі, кожна із запропонованих класифікацій має право на існування, оскільки вона базується на аналізі кримінально-процесуального законодавства та відомчих підзаконних актів, які визначають умови, суб'єктів та їх права і обов'язки під час застосування спеціальних знань у слідчій і судовій практиці. Але, на нашу думку, під час такого розподілу не здійснюється розмежування процесуальних і непроцесуальних форм взаємодії у застосуванні спеціальних знань. Заперечуючи наведеним науковцям, В.Я. Колдін пропонує розрізняти процесуальні форми взаємодії у використанні спеціальних знань. В основу такого розподілу покладено суб'єкта їх застосування, тобто: слідчий, спеціаліст та експерт. Професор В.Г. Гончаренко критерієм для виділення форм взаємодії обрав – значення, яке відіграють результати застосування спеціальних знань в

процесі провадження по справі. Мотивується це тим, що пізнавальна діяльність в процесі доказування складає головну сутність кримінального процесу, і чітко визначає місце, значення та зміст кожної з форм взаємодії у використанні спеціальних знань. При цьому він, наголосив, що класифікація обов'язково повинна враховувати і непроцесуальні форми, оскільки вони безпосередньо допомагають здійснювати пізнання об'єктивної істини по справі. Внаслідок проведеного дослідження він запропонував процесуальні форми, до яких належать слідча і експертна, та непроцесуальну – оперативну та слідчу, під якою він розуміє попереднє дослідження об'єктів особисто слідчим на підставі того, що він володіє певними спеціальними знаннями. М.О. Селіванов зазначив, що на форму використання засобів криміналістичної техніки впливають: а) процесуальний стан особи, яка використовує дану техніку; б) мета застосування (фіксація, дослідження доказів); в) значення отриманих результатів оперативне, доказове).

Заперечуючи даним науковцям В.К. Лисиченко та В.В. Циркаль зазначають, що в кримінальному процесі, порядок і умови якого регламентуються нормами кримінально-процесуального закону не може бути непроцесуальних форм застосування спеціальних знань, а відповідно і взаємодії, оскільки це суперечить закону. Автори виділяють три основних процесуальних форми: а) безпосереднє використання спеціальних знань слідчим, прокурором (в тому числі криміналістом) і складом суду під час виконання своїх

процесуальних функцій, дослідження і оцінки доказів; б) залучення спеціалістів при провадженні слідчих дій; в) призначення та провадження судових експертиз. Але, на сторінці 61 того ж самого навчального посібника згадують про консультації та пояснення, які надає спеціаліст з приводу спеціальних питань що виникають, які не мають процесуального значення і не повинні фіксуватися в протоколі. З даною пропозицією важко не погодитись. Дійсно, якщо при розподілі форм взаємодії слідчого з експертами-криміналістами на процесуальні і непроцесуальні керуватися нормами кримінально-процесуального законодавства, то наочно видно, що частина з них безпосередньо визначена в окремих нормах КПК України. По-друге, зазначені форми взаємодії і одержані внаслідок такої діяльності результати в обов'язковому порядку мають бути відображені в кримінально-процесуальних документах (протоколах слідчих дій, висновках експертів). Наведене дає підстави для розподілу форм взаємодії слідчого з експертами-криміналістами на процесуальні і непроцесуальні.

Класифікація форм участі особи, що володіє спеціальними знаннями у кримінальному судочинстві неодноразово привертала увагу науковців. Ними висловлювались цікаві, але не безперечні пропозиції. Так, за однією з них пропонується виділяти чотири процесуальні форми взаємодії з особою, що володіє спеціальними знаннями: а) судова експертиза (ст.ст.75, 76 КПК України); б) участь спеціаліста в слідчих діях (ст.128-1 КПК України); в) здійснення ревізійної діяльності (ст.66

КПК України); г) здійснення довідкової діяльності (ст.66 КПК України). Далі підкреслюють, що повною мірою процесуальними формами можна визнати судову експертизу та деякі обов'язкові випадки участі в слідчих діях таких фахівців як педагог, лікар, перекладач (ст.ст.128, 144, 168, 192, 193 КПК України). Оскільки відносно інших законодавець обмежується тільки назвами, пропонується встановити в нормах закону вичерпний перелік таких форм. На жаль, автори не наводять орієнтовний перелік таких форм, а з невідомих обставин не називають участь судового медика або лікаря в огляді трупа. На нашу думку, в КПК неможливо передбачити, знання яких галузей потрібно буде використати для з'ясування питань, що виникають в процесі розслідування. Відповідно до цього неможливо визначити коло осіб, які ними володіють. З розвитком окремих галузей наукових знань буде розширюватися коло питань, відповідь на які може дати тільки особа, що володіє відповідними спеціальними знаннями. Так, уже сьогодні по всіх кримінальних справах про підробку грошових знаків проводяться криміналістичні експертизи, хоча КПК і не відносить їх до обов'язкових. Це пояснюється тим, що для встановлення факту і способу підробки, ідентифікації знарядь фальшивомонетництва, групової належності матеріалів (речовин), вирішення інших питань застосування спеціальних знань є необхідною умовою.

Аналіз чинного законодавства та юридичної практики дозволяє виділити такі процесуальні форми взаємодії слідчого з

експертом-криміналістом: а) залучення спеціаліста для участі у проведенні слідчих дій (ст.128-1 КПК); б) призначення та проведення експертизи (ст.ст.75, 76 КПК); в) допит експерта (ст.201 КПК).

Отже, використання спеціальних знань у процесуальних формах реалізується шляхом взаємодії слідчих з обізнаними особами, які набувають процесуального статусу спеціаліста або експерта при провадженні слідчих дій. Ця взаємодія виражається в безпосередній практичній, методичній та технічній діяльності не підпорядкованих в адміністративному порядку суб'єктів для вирішення конкретних завдань розслідування.

Розглянемо їх більш докладно. Так, безпосередня практична діяльність полягає в: а) підготовці, організації та проведенні слідчих дій; б) виявленні, закріпленні, вилученні слідів злочину та інших матеріальних об'єктів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а в необхідних випадках – їх огляді та попередньому дослідженні.

Методична – складається з розробки і застосування науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих дій, виявлення та роботи з об'єктами, які можуть стати доказами у справі.

Технічна діяльність полягає у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих дій, виявленні, закріпленні, вилученні, огляді та дослідженні речових об'єктів.

Безпосередня практична діяльність спеціаліста-криміналіста при проведенні слідчих дій, коли виникла необхідність застосування його спеціальних знань,

навичок та досвіду, є завжди важливою. Особлива значимість його діяльності проявляється при розслідуванні тяжких злочинів, злочинів, вчинених організованими угрупованнями, пов'язаних з порушеннями різноманітних технічних правил, технології виробництва, експлуатації складної техніки, обладнання, транспорту, привласненням чужого майна тощо. Наприклад, огляд місця події за фактом виявлення трупа гр. Д., смерть якої наступила від ножових поранень підходив до завершення (закінчували складати протокол). Спеціаліст звернув увагу на те, що під час огляду не знайдено знаряддя злочину. За версією слідства злочинець його уніс. Це не задовольнило спеціаліста і він запропонував ретельніше дослідити обстановку. За дальнім кутом ліжка на підлозі, де було скупчення різних речей, знайшли ніж, на якому була речовина схожа на кров, а на рукояті відбитки пальців рук.

В іншому випадку спеціаліст при безпосередньому огляді бухгалтерських документів, різного обладнання, технічних приладів може виявити суттєві порушення та матеріальні сліди злочину, що в подальшому будуть відігравати важливе значення у справі. Під час допиту працівників бухгалтерії, інженерно-технічних спеціалістів, технологів та інших осіб, спеціаліст може надати допомогу слідчому правильно сформулювати питання, кваліфіковано провести дану слідчу дію, та глибоко вникнути в суть проблеми та обставини вчинення злочину.

Отже, практика розкриття злочинів свідчить про те, що гарантією успіху багатьох слідчих дій є доповнення (а в ряді випадків забезпечення) їх необхідними техніко-криміналістичними заходами. Це стосується майже всіх слідчих дій. Так, під час проведення таких схожих слідчих дій, як огляд, освідування, обшук, виїмка, накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію, і т.п., основна мета залучення спеціаліста (експерта-криміналіста) полягає у розширенні практичних можливостей слідчого щодо повного та всебічного з'ясування обставин розслідуваної події і надання завдяки своїм спеціальним знанням та навичкам допомоги у виявленні, закріпленні і вилученні матеріальних об'єктів. При проведенні огляду місця події, як однієї з першочергових слідчих дій, результати якої в багатьох випадках мають вирішальне значення для визначення подальшого напрямку розслідування, слідчий повинен використовувати допомогу експерта-криміналіста для одержання інформації щодо обставин події злочину.

Починається взаємодія з обговорення слідчого з спеціалістом ходу дій, які планується здійснити. Незнання характеру передбачуваної роботи і поспішність виїзду на місце проведення слідчої дії призводять до того, що спеціаліст може виявитися невідповідно до проведення конкретних дій і наданню допомоги слідчому. Він не має при собі необхідних інструментів, приладів, довідкового матеріалу, а тому його участь може звестися до формальної присутності і не дасть бажаного результату.

Не меншого значення має чітке формулювання завдань спеціалісту, для максимально ефективного використання його допомоги при проведенні слідчої дії. Про це свідчать численні приклади практики. Так, Н. підозрювався у вчиненні кримінального аборту. З метою встановлення обставин події та виявлення знарядь злочину у нього на квартирі був проведений обшук. Слідчий не пояснив спеціалісту, що треба шукати все, що могло бути використано під час аборту. Лише через деякий час з'ясувалося, що спеціаліст бачив під час обшуку медикаменти, засоби стерилізації інструментів і предметів, які використовуються під час проведення таких операцій, на що не звернув увагу слідчий.

В ході огляду місця події спеціаліст, використовуючи свої спеціальні знання та навички, зобов'язаний сприяти слідчому у виявленні, закріпленні і вилученні доказів. Практиці відомо багато прикладів, коли слідчий здійснює огляд місця події, а працівник експертно-криміналістичного підрозділу (за процесуальним статусом спеціаліст) шляхом проведення низки попередніх криміналістичних досліджень допомагає встановити час і механізм вчинення злочину, визначити напрями пошуку можливих свідків події та розшуку злочинця, що сприяє швидкому розкриттю злочину.

При огляді місця крадіжки з квартири, спеціаліст звернув увагу на те, що на м'якому ґрунті під вікном серед численних слідів взуття є глибокі вдавнені сліди-відображення невизначеного об'єкта. Слідчий доручив вилучити сліди взуття і не

надав значення іншим, вважаючи, що вони не мають відношення до розслідуваної події. Спеціаліст дослідив зазначені сліди, встановив механізм утворення слідів взуття. Якби особа стрибала з підвіконня, сліди мали б бути більшої глибини. Це дозволило висунути припущення, що використовувався якийсь предмет для подолання цієї висоти. Про це спеціаліст повідомив слідчого. Границі огляду були розширені. Неподалік, у дворі одного з будинків знайшли спинку від металевого ліжка, ніжки якої нагадували відбитки під вікном. Проведене попереднє дослідження підтвердило припущення слідчого та спеціаліста. Обшуком будинку у господаря було знайдено викрадені речі. Отже, допомога спеціаліста дозволяє досягти повноти та всебічності дослідження об'єктів, що мають відношення до розслідуваної справи. В той же час слідчий не повинен втрачати свою керівну роль в розслідуванні. Інколи важлива слідча дія проводиться неякісно тому, що слідчий забув або не наважився нагадати учасникам про своє відповідальне становище, втратив роль головної особи, організатора розслідування.

Таким чином, взаємодія з спеціалістом організується для надання технічної допомоги слідчому, коли він сам не володіє або володіє недосконало прийомами застосування технічних засобів, необхідність у яких виникає при проведенні слідчих дій, а також, коли слідчий володіє відповідними навичками, але, з певних причин, визнає за необхідне використати допомогу спеціаліста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С. 1328.
2. Тертышник В.М., Слинько С.В. Взаимодействие следователя с иными подразделениями органов внутренних дел при расследовании преступлений. – Харьков: Ун-т. внутр. дел, 1995. – С. 4.
3. Лапин А.Д. Лапина И.А. Тактика взаимодействия субъектов расследования преступлений // Проблемы криминалистики: Сб науч. Тр. / Под общ. ред. д-ра юрид. наук Г.Н. Мухина. – Мн.: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2003. – С.20.
4. Скопенко С.Ф., Еременко В.В., Варфоломеева Т.В., Гончаренко В.И. Практика привлечения специалистов к участию в расследовании преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1975. – Вып. 11. – С. 8; Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Виды участия специалистов на предварительном следствии // Криминалистика и судебная экспертиза. – К.: Вища школа, 1985. – Вып. 30. – С. 3.
5. Букалов К.А. Основы использования специальных знаний в тактике доказывания // Теория и практика использования специальных познаний при расследовании преступлений. – Волгоград, 1989. – С. 24; Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – К.: Вища школа. – 1980. – С. 109.
6. Лукашевич В.Г. Функция следователя по управлению использованием специальных знаний в расследовании преступлений // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел. – К., 1986. – С. 27-35.
7. Коваленко Е.Г. Использование специальных знаний в деятельности органов внутренних дел по делам о хищениях // Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности органов внутренних дел. – К., 1986. – С. 118
8. Арсеньев В.Д. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе. – Иркутск, 1970. – С. 82.
9. Зуйков Г.Г. Общие вопросы использования специальных познаний в процессе предварительного расследования // Криминалистическая экспертиза. – Вып. 1. – М., 1966. – С. 5-23.
10. Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств. Учебное пособие. – Иркутск: Изд-во Иркутского гос. ун-та, 1976. – С. 7-8.
11. Євдокіменко С.В., Кузьмічов Я.В. та ін. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми і засоби протидії злочинній діяльності. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – С. 254.
12. Морозов Б.Н. Проблемы повышения эффективности применения научно-технических средств на первоначальном этапе расследования // Проблемы первоначального этапа расследования. – Ташкент, 1986. – С. 47-51.

13. Колдин В.Я. Комплексное исследование в судебном доказывании // Сов. гос. и право. 1971. – №7 . – С. 108-112.
14. Гончаренко В.И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – Киев, 1980. – С. 108.
15. Селиванов Н.А. Основания и формы применения средств криминалистической техники // Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М., 1978. – С. 125-126.
16. Лисиченко В.К., Циркаль В.В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике. Учебное пособие. – Киев: КГУ, 1987. – С. 48-51.
17. Євдокіменко С.В., Кузьмічов Я.В. та ін. Кримінально-процесуальні та криміналістичні прийоми і засоби протидії злочинній діяльності. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – С. 255.
18. Бурданова В.С. Поиски истины в уголовном процессе. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – С. 38-43.
19. Хидятов Б.С. Тактические аспекты осмотра места происшествия и обыска с участием специалиста // Проблемы первоначального этапа расследования. – Ташкент, 1986. – С. 136-139.
20. Морозов Б.Н. Проблемы повышения эффективности применения научно-технических средств на первоначальном этапе расследования // Проблемы первоначального этапа расследования. – Ташкент, 1986. – С. 47-51.